

DE WEG VAN ADÉLAÏDE MARIE CHAMPION DE CICÉ

Een zoektocht van het hart in bewogen tijden

(1749–1818)

Noëla J. Polet

DE WEG VAN ADÉLAÏDE MARIE CHAMPION DE CICÉ

Een zoektocht van het hart in bewogen tijden
(1749–1818)

Noëla J. Polet

Colofon

© 2019 Noëla J. Polet

© 2019 Berne Media | uitgeverij abdij van berne
www.berneboek.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Reis met goudvis

ISBN 978 90 8972 363 5

NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek over Adélaïde Marie Champion de Cicé, medestichteres van de 'Sociëteit van de Dochters van het Hart van Maria' (SDHM) of 'Société des Filles du Cœur de Marie' (SFCM), heeft als titel:

DE WEG VAN ADÉLAÏDE MARIE CHAMPION DE CICÉ

Een zoektocht van het hart in bewogen tijden

Het is het proefschrift van Noëla J. Polet, dat aan de Radboud Universiteit te Nijmegen werd verdedigd op donderdag 14 september 2017 om 10.30u.

Voor de voorpagina is gebruik gemaakt van een schilderij van Adélaïde, gemaakt naar aanleiding van haar proces. De Sociëteit bezit ook een miniatuur op een bonbonnière van Adélaïde als jonge vrouw. Verder zijn er nog lithografieën van Adélaïde op haar sterfbed. De originelen zijn te vinden in de 'Archives de la Société des Filles du Cœur de Marie' (ASFCM).

Algemene inhoudstafel

Inhoudstafel per hoofdstuk	8
Voorwoord	19
Historisch kader: Adélaïde Marie Champion de Cicé en Pierre Joseph Picot de Clorivière in de historische context	25
I De kinder- en jeugdjaren van Adélaïde Marie Champion de Cicé	45
II Adélaïde en Clorivière voor de stichting van de twee Sociëteiten	81
III Adélaïde en Clorivière bij de stichting van de SDHM (2 februari 1791) en tijdens de Terreur (1792-1794)	123
IV Adélaïde, gezien door de ogen van politie en gerecht tijdens haar gevangenschap, en haar reis door de Provence	169
V Adélaïde, gezien door de ogen van Clorivière tijdens zijn gevangenschap	203
VI Adélaïde en haar correspondentie in de SDHM en medebroeders in de SPHJ	233
VII Adélaïde en haar geschriften, haar verzen en testament	307
VIII Eigen accenten van Adélaïde op haar spirituele weg	359
Noten	383
Bibliografie	523
Curriculum vitae van Noëla J. Polet	537
Kalendarium	539

Inhoudstafel per hoofdstuk

Historisch kader: Adélaïde Marie Champion de Cicé en Pierre Joseph Picot de Clorivière in de historische context	25
1 Tijdens het 'Ancien Régime'	25
2 Tijdens de Franse Revolutie (1789-1795)	28
2.1 Frankrijk en de samenroeping van de 'États-Généraux' (augustus 1788)	28
2.2 Frankrijk en de 'Assemblée Nationale Constituante' (1789-1791)	29
2.3 Frankrijk en de 'Assemblée Nationale Législative' (1791 – 1792)	32
2.4 Frankrijk en de 'Convention Nationale' (1792 – 1795)	33
2.5 Frankrijk en het 'Directoire' (1795-1799)	35
3 Tijdens de regering van Napoleon Bonaparte (1799-1815)	37
3.1 Het Consulaat van Napoleon Bonaparte (1799-1804)	37
3.2 Het eerste Franse Keizerrijk (1804-1815)	39
4 Tijdens de Restauratie: het herstel van het koningshuis van de Bourbons (1814-1830)	42

I De kinder- en jeugdijaren van Adélaïde Marie Champion de Cicé	45
I.1 De kinderjaren van Adélaïde	45
I.1.1 De geboorte van Adélaïde	45
I.1.2 De prille kinderjaren van Adélaïde	46
I.1.3 Spiritualiteit in de kinderjaren van Adélaïde	48
I.2 Adélaïde de Cicé, een jong meisje uit de adel van Rennes	52
I.2.1 De 'hemelse kroon'	52
I.2.2 Haar 'Retraitevoornemens' van 1765 als adolescente	53
I.3 Adélaïde en haar geestelijk begeleiders	58
I.3.1 Adélaïde onder leiding van abbé Augustin Boursoul	58
I.3.1.1 De correspondentie van Adélaïde en abbé Boursoul	59
I.3.1.2 Twee teksten van Adélaïde over abbé Boursoul	62
I.3.1.3 Gemeenschappelijke teksten van Adélaïde en abbé Boursoul	66
I.3.2 Adélaïde onder leiding van p. Vincent-Toussaint Le Beurrier, eudist	67
I.3.2.1 Haar 'Retraitevoornemens' van 1776	67
I.3.2.2 Adélaïde als Visitandin	69
I.3.2.2.1 De eerste brief van Le Beurrier aan Adélaïde na haar intreding	70
I.3.2.2.2 De twee brieven van broer bisschop Jean-Baptiste aan François Bareau de Girac, bisschop van Rennes	71
I.3.2.2.3 De tweede brief van Le Beurrier aan Adélaïde	72
I.3.3 Adélaïde onder leiding van p. de la Croix, jezuïet, en haar 'Retraitevoornemens' van 1783	73
I.4 Kort overzicht van de geestelijke groei van Adélaïde tot haar 33e jaar	76

II Adélaïde en Clorivière vóór de stichting van de twee Sociëteiten	81
II.1 Haar 'Projet d'une société pieuse' (1785)	82
II.2 Wat er gebeurde rondom dit 'Projet'	87
II.2.1 Clorivière en de onderscheiding van de geesten	89
II.2.2 Clorivière en de realisatie van het 'Projet'	91
II.2.3 Clorivière als geestelijk leidsman	94
Besluit	96
II.3 Haar proeftijd in het klooster 'La Croix' te St. Servan volgens drie brieven van Adélaïde aan Clorivière	97
Besluit	100
II.4 De steun van Clorivière bij de proeftijd van Adélaïde volgens zijn brieven	102
II.5 Het breukmoment in de proeftijd volgens een brief van Clorivière (15 februari 1789)	106
II.6 Het 'Projet' van Adélaïde na St. Servan: een maat voor niets?	109
II.7 Samenvatting	112
II.8 Recapitulatie: de spiritualiteit van Adélaïde vóór de inspiratie en stichting van de twee Sociëteiten	113
II.8.1 De Godsbetrokkenheid in de teksten van Adélaïde vóór de ontmoeting met Clorivière	113
II.8.2 De geestelijke groei van Adélaïde na de ontmoeting met Clorivière	119

III Adélaïde en Clorivière bij de stichting van de SDHM (2 februari 1791) en tijdens de Terreur (1792-1794)	123
III.1 Adélaïde en de stichtende activiteiten van Clorivière	126
III.1.1 Was er een verband tussen het 'Projet d'une Société Pieuse' (1785) en het 'Premier Plan de la Société des Filles du Cœur de Marie' (1790)?	128
III.1.2 Komen Clorivière en Adélaïde hieruit naar voren als een stichterspaar?	135
III.1.3 De twee Sociëteiten en de 'Aktes van Toewijding'	137
III.2 Adélaïde en haar documenten in de jaren 1790-1791	141
III.2.1 Haar gelofte van gehoorzaamheid aan Clorivière	143
III.2.2 Haar voornemen om trouw de geloften te onderhouden	145
III.2.3 Adélaïde door Clorivière naar Parijs geroepen als algemeen overste van de SDHM	147
III.3 Adélaïde en Clorivière in het stichtingsjaar 1791	150
III.3.1 De relatie tussen Adélaïde en Clorivière in 1791	150
III.3.2 Samenwerking bij het bestuur van de twee Sociëteiten in 1791	151
III.4 De ontwikkeling van Adélaïde op weg naar de stichting van de SDHM	154
III.5 Adélaïde en Clorivière tijdens de periode van de Terreur (1792-1794)	159
III.5.1 De strijd van Clorivière en Adélaïde, een vorm van 'résistance spirituelle'	159
III.5.2 De betekenis van Adélaïde voor Clorivière in deze periode	161
III.5.3 Een martelarenspiritualiteit in de Sociëteiten?	163

IV Adélaïde, gezien door de ogen van politie en gerecht tijdens haar gevangenschap; haar reis door de Provence	169
IV.1 Adélaïde en haar arrestaties	169
IV.1.1 De eerste arrestatie van Adélaïde naar aanleiding van de 'loi des otages' (van 23 augustus tot 11 september 1799)	170
IV.1.2 De tweede arrestatie van Adélaïde naar aanleiding van de aanslag op Napoleon (van 19 januari tot 6 april 1801)	172
IV.1.3 De zelfverdediging van Adélaïde (1 april 1801)	173
IV.1.4 De verdediging door haar advocaat, Maître Bellart	175
Besluit	181
IV.1.5 Adélaïde gezien door de ogen van Clorivière tijdens en kort na haar tweede arrestatie	183
IV.2 Adélaïde en Clorivière in de Provence op uitnodiging van Mgr. Jérôme de Cicé	185
IV.2.1 De correspondentie tijdens de reizen naar en in de Provence	186
IV.2.2 Adélaïde en Clorivière in de Provence: kommer en kwel in het diocees van Mgr. Jérôme de Cicé	187
IV.2.3 De brieven van Clorivière aan Adélaïde tot aan zijn arrestatie	190
IV.3 Spiritualiteit in de brieven van 21 september 1801 tot en met 8 januari 1804	192
IV.3.1 Eerherstel als belangrijk spiritueel thema	196
IV.3.2 De worsteling van Clorivière en Adélaïde met de politieke situatie van hun tijd	198

V Adélaïde, gezien door de ogen van Clorivière tijdens zijn gevangenschap	203
V.1 Adélaïde als voedster van Clorivière, haar geestelijke voedstervader	203
V.2 Adélaïde als vertrouwenspersoon van Clorivière	206
V.3 Adélaïde als gedelegeerde van Clorivière Besluit	209 213
V.4 Adélaïde als algemeen overste van de SDHM in samenwerking met Clorivière volgens de gevangenschapsbrieven	214
V.4.1 Adélaïde als leidinggevende aan Clorivière	216
V.4.2 Clorivière als overste van Adélaïde, de algemeen overste van de SDHM	218
V.4.2.1 Clorivière en de worsteling van Adélaïde bij de vervulling van haar taak	222
V.4.2.2 Clorivière als steunpilaar van Adélaïde bij de vervulling van haar taak	226
V.5 Samenvatting van de hoofdstukken IV en V: Adélaïde, gezien door de ogen van derden	229

VI Adélaïde en haar correspondentie in de SDHM en medebroeders in de SPHJ	233
VI.1 Inleiding: Adélaïde en haar correspondentie	233
VI.1.1 De toonaard van de brieven van Adélaïde	233
VI.1.2 Vaste onderwerpen in haar brieven: geestelijk vader- en moederschap en de gezondheid van Adélaïde	235
VI.2 Adélaïde als algemeen overste en bestuurder in haar correspondentie	237
VI.2.1 Adélaïde als verantwoordelijke voor het religieus leven in de SDHM	238
VI.2.2 Adélaïde, Clorivière en de oversten van de diverse Vergaderingen	241
VI.2.3 Adélaïde en de moeilijkheden in de Sociëteiten	243
VI.2.4 Adélaïde en de noden van de SDHM	245
VI.2.5 Adélaïde en de zorg voor de overledenen	246
Besluit: de ruimte van Adélaïde als algemeen overste naast Clorivière	246
VI.3 Adélaïde en de werken van barmhartigheid in haar correspondentie	249
Besluit	250
VI.4 Adélaïde en de spiritualiteit in haar correspondentie	253
VI.4.1. Ignatiaanse Spiritualiteit	254
VI.4.1.1 G.O. 23	254
VI.4.1.2 Onderscheiding van de geesten	255
VI.4.1.3 Verminderen (<i>agere contra</i>) en vermeerderen (<i>magis</i>)	256
VI.4.1.4 Tot meerdere eer en glorie van God (AMDG)	260
VI.4.1.5 Gods wil en zijn welgevallen of welbehagen	261
VI.4.1.6 God zien in alles en alles in God	264

VI.4.1.7	Trouw de inspraken van de H. Geest volgen	265
VI.4.1.8	Bidden om genaden en deugden te verwerven	267
VI.4.1.9	Het apostolisch doel en de concrete opgave: ´in alles beminnen en dienen´ (´en todo amar y servir´)	269
VI.4.1.10	Meevoelen met de Kerk (<i>Sentire cum ecclesia</i>)	271
VI.4.2	Salesiaanse spiritualiteit	272
VI.4.3	Andere elementen van spiritualiteit	276
VI.4.3.1	Het thema van het lijden in de brieven van Adélaïde	276
VI.4.3.2	Mariale spiritualiteit	280
VI.4.3.3	Bruidsmystiek	283
VI.4.3.4	Bijbelcitaten in de brieven van Adélaïde	284
	Besluit	284
VI.5	Devoties in haar correspondentie	286
VI.5.1	In gebed innig met elkaar verbonden	287
	Besluit	289
VI.5.2	Christusdevoties	290
VI.5.3	Mariale devoties	295
VI.5.3.1	Gebeden tot Maria	296
VI.5.3.2	Mariabeelden	297
VI.5.3.3	Mariafeesten	299
VI.5.3.4	Het heilig Hart van Maria	300
	Besluit	300
VI.5.4	De verering van engelen en heiligen	301
VI.5.5	Heilige voorwerpen en devote teksten	302
VI.5.6	Heilige dagen	303
	Besluit	303

VII Adélaïde en haar geschriften, haar verzen en testament	307
VII.1 Adélaïde en haar geschriften (ECS)	307
VII.1.1 Overzicht van de teksten	307
VII.1.2 Adélaïde en de constitutionele geschriften	308
VII.1.2.1 Toespraken over het 'Plan' van de SDHM	309
VII.1.2.2 Toespraken over het 'Summarium'	317
VII.1.2.3 Toespraken over de 'Gedragsregel'	319
VII.1.3 Overwegingen aangaande feesten en vrome onderwerpen	322
VII.1.3.1 Mariale feestdagen	322
VII.1.3.2 Andere feestdagen	326
VII.1.4 Leidingsadvies	328
VII.1.5 Rondzendbrieven en diverse teksten	330
VII.1.5.1 Twee rondzendbrieven aan haar medezusters	331
Besluit	337
VII.1.5.2 Bespreking van diverse teksten	338
VII.1.6 Twee levensberichten	340
Besluit	344
VII.2 Adélaïde en haar verzen	346
VII.2.1 Verzen in de brieven van Adélaïde	346
VII.2.2 Verzen in 'Papiers Intimes' en 'Autografen'	347
VII.2.2.1 Twee Mariagedichten en 'Stabat Mater'	348
VII.2.2.2 Drie kerstgedichten	349
VII.2.2.3 Twee gedichten ter ere van de HH. Harten	350
VII.2.2.4 Twee gedichten over het geloof in God	351
VII.2.2.5 Twee gedichten over St. Petrus	352
Besluit	353
VII.3 Adélaïde en haar Testament	355
Besluit	357

VIII Eigen accenten van Adélaïde op haar spirituele weg	359
VIII.1 Van slaafse onderdanigheid naar een leven op eigen sterkte	359
VIII.2 Van meevoelende caritas naar de harde realiteit van een leven als arme	367
VIII.3 Van moederskindje thuis naar een religieuze thuis in een geestelijke familie 'in de Harten van Jezus en Maria'	373
VIII.4 Slotbeschouwing: de levensweg van een sterke vrouw	379
Noten	383
Bibliografie	523
Lijst met afkortingen	523
Bronnen en literatuur	523
1 Geschriften van Adélaïde Marie Champion de Cicé, bewaard in de ASDHM	523
2 Geschriften van Pierre-Joseph Picot de Clorivière	525
3 Biografieën	527
4 Boeken en artikelen met betrekking tot de Sociëteiten	529
5 Diverse werken	530
6 Geraadpleegd krantenartikel	536

Voorwoord

Dit proefschrift stelt zich tot doel een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar de spiritualiteit van Adélaïde, met name door haar spirituele ontwikkeling in de culturele context van haar tijd in beeld te brengen, en dat vanuit het geheel van haar geschriften. Dat is immers nog niet gebeurd in de biografieën, die aan haar zijn gewijd. Deze geschriften omvatten heel het leven van Adélaïde, vanaf haar jeugd tot in haar ouderdom (haar testament). Zij bestaan uit retraitevoornemens, briefwisseling, thematische geschriften, overwegingen bij feestdagen, commentaren bij constitutionele geschriften, allereerste geestelijke oefeningen, gedichten en gebeden. De brieven van Clorivière aan Adélaïde (drie boekdelen van Barthélémy) spelen een belangrijke rol om de geestelijke groei van Adélaïde en de eigen accenten op gebied van spiritualiteit te kunnen volgen.

Wat heeft deze adellijke vrouw ertoe aangezet om te kiezen voor deze moeilijke en intensieve weg, die leidde tot de stichting van de 'Société' met haarzelf als eerste algemeen overste? Hoe heeft zij haar roeping in de verschillende levensfasen in praktijk gebracht? Hoe is zij in de beleving ervan gegroeid op haar geestelijke weg? Bij dit laatste speelt de afhankelijkheid van geestelijk begeleiders een grote rol.

Deze studie bestaat dus grotendeels uit een spirituele biografie, waar het gaat over de eerste vijf hoofdstukken. Over het algemeen verstaat men onder een biografie het levensverhaal van een bepaald persoon binnen de historische en sociale context. Zo krijgen wij een beeld van de wijze waarop deze persoon door die context is bepaald als kind van haar of zijn tijd, maar ook van de uniciteit van deze persoon, als medeschepper van haar of zijn tijd. Een spirituele biografie kent eveneens deze karakteristieken maar kenmerkt zich bovendien door een bijzondere focus op de geestelijke en godsdienstige ontwikkeling van de persoon in kwestie.

Vanwege de historische en sociale context heeft de biografie van Adélaïde onmiskenbaar een genderkarakter zoals dat voor alle zogenoemde mede-stichteressen van congregaties geldt. Haar gees-

telijke weg kunnen wij ons niet voorstellen zonder haar geestelijk begeleiders, vooral Clorivière. De relatie met haar begeleiders staat in deze studie in functie van haar primaire gerichtheid op het goddelijke. Vanwege de gekozen focus en de daarbij behorende onderzoeksvragen rekenen wij deze biografie niet tot het terrein van de genderstudies omdat de relatie met haar mannelijke begeleiders niet op zich wordt bestudeerd, maar in functie van haar weg naar God. De focus van deze biografie ligt elders: zij beoogt een wetenschappelijke proeve te zijn van de zoektocht van Adélaïde naar God, wat impliceert dat ‘God’ of ‘het goddelijke’ (voor Adélaïde meestal de persoon van Christus) wel een belangrijke factor is, maar dan uitsluitend zoals deze door Adélaïde en haar tijdgenoten is ervaren. Ze is niet uitsluitend voor ‘eigen parochie’ geschreven. De waarde van deze studie voor de wetenschap van de spiritualiteit, maar ook voor religie- en cultuurgeschiedenis, moge de kennismaking zijn met een (mede) stichteres van een congregatie in een tijd waarin dat nagenoeg onmogelijk was, decennia vóór de tijd van de Restauratie, waarin er talrijke nieuwe religieuze congregaties werden gesticht. Daarbij is het ons niet alleen te doen om het loutere feit van de stichting zelf maar ook en vooral om de innerlijke drijfveren waardoor die tot stand is gekomen.

Wij hebben voor deze studie de chronologie van het leven van Adélaïde gevolgd en haar geschriften tegen deze achtergrond gelezen en bestudeerd in de eerste vijf hoofdstukken. Het zesde en zevende hoofdstuk bevatten de studie van twee bundels typoscripten: de brieven van Adélaïde aan vijftien medezusters en twee medebroeders over heel de periode van haar bestuur verspreid, en de bundel met diverse teksten aan haar toegeschreven. Wij beëindigen de studie met een overzicht van drie hoofdlijnen, die haar geestelijke groei doorheen heel haar leven samenvatten.

Wij vangen de studie van de geschriften van Adélaïde Marie Champion de Ciccé aan met een historisch kader. Hierin wordt haar levensloop geplaatst binnen de algemene staatkundige geschiedenis van vooral Frankrijk.

Dan geven wij in het eerste hoofdstuk, na enkele biografische gegevens afkomstig van Carron, haar oudste biograaf en tijdgenoot, een ontleding en bespreking van de geschriften uit de jeugd van Adélaïde, geordend volgens haar levensloop, tot vóór de ontmoeting met Clorivière, en dit vanuit het perspectief van de spiritualiteit. Het oudste geschrift van Adélaïde dateert uit 1765 en is een tekst met retraitevoornemens. Er zijn meer teksten met retraitebesluiten bewaard alsook correspondentie met de opeenvolgende geestelijk begeleiders tijdens haar jeugdijaren.

In het tweede hoofdstuk bestuderen wij het leven van Adélaïde vóór de stichting van de twee Sociëteiten (SPCJ= 'Société des Prêtres du Cœur de Jésus'; SFCM). Op zoek naar de realisatie van haar levensroeping, die zij nergens kon verwezenlijken, schreef zij tenslotte een 'Projet d'une Société pieuse (= religieuse)'. Zij wilde zich op een eigen stichting voorbereiden tijdens een zogenaamd 'noviciat', een proeftijd op eigen initiatief, in het klooster 'La Croix' te St. Servan onder leiding van de toenmalig overste. In dit tweede hoofdstuk geven wij de zoektocht weer, die aan dit 'noviciat' voorafging, en wat er daarna gebeurde.

In het derde hoofdstuk onderzoeken wij haar betrokkenheid en de rol, die zij al dan niet speelde bij de stichting van de twee Sociëteiten te Parijs op 2 februari 1791. Zijn Adélaïde en Clorivière een stichterspaar wat betreft de 'inspiratie' voor de stichting van de Sociëteiten en het 'Plan' van de vrouwensociëteit? Wij onderzoeken deze vragen. In 1792 komt Frankrijk tijdens de Terreur¹ terecht in een ware kerkvervolging. Hoe beleven Adélaïde en Clorivière (en de twee Sociëteiten) deze periode vanuit hun gelovige kijk op de geschiedenis?

Het vierde hoofdstuk verhaalt de twee arrestaties van Adélaïde, gezien vanuit de bronnen van de politie en het gerecht. De tweede opsluiting (van 19 januari tot 6 april 1801) bracht haar in grote moeilijkheden wegens vermeende medeplichtigheid aan een aanslag op Napoleon, de eerste Consul, op 24 december 1800 in de rue Nicaise te Parijs. Tijdens haar zelfverdediging bij het proces verzweeg zij op gevaar van eigen leven de naam van Clorivière. In dit proces wordt het optreden van Adélaïde en haar SFCM door Maître Bellart,

haar advocaat, op een overtuigende manier vertolkt en verdedigd. Dit leidde tot vrijspraak van Adélaïde mede dankzij de vele Parijse getuigen, die persoonlijk profijt hadden gehad van haar caritatieve activiteiten. Na haar vrijlating trok Adélaïde op verzoek van haar broer Jérôme, aartsbisschop van Aix-Marseille, naar de Provence. Clorivière volgde haar met het oog op het pastoraal werk en de opbouw van de twee Sociëteiten aldaar. Dit verblijf liep uit op een ontgoocheling door de negatieve houding van Jérôme de Cicé tegenover de stichting van de Sociëteiten.

In het vijfde hoofdstuk bestuderen wij de brieven van Clorivière aan Adélaïde tijdens zijn gevangenschap van 5 mei 1804 tot 8 april 1809. Clorivière schreef Adélaïde uitvoerig, terwijl haar antwoorden op zijn brieven niet bewaard zijn gebleven. Wij bestuderen hier de kijk van Clorivière op Adélaïde, die door hem als algemeen overste van de SFCM was aangesteld en zich tijdens de moeilijke omstandigheden van zijn opsluiting zeer betrokken op en verantwoordelijk voor de SPCJ betoonde. Welke rol speelde Adélaïde in het leven van Clorivière tijdens diens gevangenschap en hoe zag hij haar?

Terwijl Adélaïde na de stichting van de Sociëteiten geen brieven aan Clorivière meer heeft nagelaten, beschikken wij over 154 brieven of delen van brieven, geschreven aan zeventien correspondenten, waarvan vijftien behoorden tot de SFCM en twee tot de SPCJ, één leek en één priester. Deze brieven tonen Adélaïde als algemeen overste in bestuurlijke en begeleidende taken tegenover deze correspondenten en derden. Haar brieven getuigen van grote verantwoordelijkheidszin en liefde. De verbondenheid met Clorivière speelde hier sterk mee evenals de caritatieve inzet van Adélaïde en haar medezusters. Wij beschrijven verder de spiritualiteit en de devoties van Adélaïde op een catalogiserende wijze in het zesde hoofdstuk.

Tenslotte vinden wij in de ASFCM ook een bundel teksten, toegeschreven aan Adélaïde (ECS = Ecrits concernant la Société). In het zevende hoofdstuk wordt deze bundel besproken met in het achterhoofd de vraag of het hier wel gaat om teksten van Adélaïde zelf en of deze teksten uit haar eigen innerlijke drijfveren tot stand zijn gekomen. Is zij hier niet louter als spreekbuis of penvoerder van

Clorivière opgetreden? Hier komen vaste spirituele themata terug zoals het belang van Maria, de moeder van Jezus, in het leven van de SFCM, de roeping tot volmaaktheid in de SFCM, de deugden en de ascese. Daarna bestuderen wij kort in autografen en typoschriften de verzen van Adélaïde en geven tot slot haar testament met een korte bespreking.

In het achtste hoofdstuk schrijven wij een besluit bij deze verhandeling. Wij halen de hoofdlijnen nog eens naar voren en zetten ons aan de formulering van de belangrijkste karakteristieken van haar spirituele ontwikkeling.

I De kinder - en jeugdjaren van Adélaïde Marie Champion de Cicé

I.1 Kinderjaren van Adélaïde

I.1.1 De geboorte van Adélaïde

Op 5 november 1749 kwam er een meisje ter wereld - het twaalfde en jongste kind in de rij – geboren uit een oude vader, messire Jérôme-Vincent Champion, ridder, heer de Cicé⁵⁶, en een veel jongere moeder, dame Marie-Rose de Varennes⁵⁷, zijn echtgenote, dat Adélaïde Marie Champion de Cicé⁵⁸ werd genoemd en hun wettig kind was. Zij werd dezelfde dag gedoopt⁵⁹ door abbé André Mongodin, de nieuwe rector van de kerk van St. Aubin, een parochie van Rennes⁶⁰. Dit vrouwenleven, begonnen tijdens het Ancien Régime, zal worden gemerkt door deze adellijke afstamming en door het toebehoren aan de Rooms-Katholieke Kerk.

In die tijd was Rennes een oude stad met een recent gerestaureerd stadsgedeelte na een hevige brand⁶¹. De familie de Cicé bewoonde er een groot patriciërshuis, het 'Hôtel de Cicé', in de rue St. Louis. Daar verbleven op het moment van de geboorte van Adélaïde de families de Cicé en de la Bintinaye, dat was de oudste dochter Marie-Anne-Angélique de Cicé met haar gezin. Marie-Rose, de moeder van Adélaïde, was 47 jaar bij haar geboorte en haar oudste dochter, die haar buurvrouw was, was dan al zes maand moeder van een kleine Marie-Rose. De moeder van Adélaïde was dus ook grootmoeder. De vader van Adélaïde overleed er na een langdurige ziekte op 26 november 1750, ongeveer één jaar na haar geboorte. Twee dagen later - op 28 november 1750 - werd hij bijgezet in het familiegraf in de kerk van St. Sauveur te Rennes. Het gezin de Cicé kwam daardoor in een nieuwe situatie terecht: na de dood van vader Jérôme-Vincent bleef zijn 48-jarige echtgenote Marie-Rose alleen achter. Op haar viel de last van het beheer van de goederen en van de opvoeding van drie kinderen, die nog thuis waren: Elisabeth, haar ongehuwde dochter van negentien jaar, de jongste vijfjarige zoon Augustin en de kleine Adélaïde, die één jaar was. Alle andere kinderen hadden toen het huis al verlaten. Zo was de situatie in 'Hôtel

de Cicé'. Augustin en de kleine Adélaïde samen met de neefjes en nichtjes de la Bintinaye brachten voldoende leven in een huis, dat dreigde te versomberen door de langdurige ziekte en het overlijden van vader en grootvader Jérôme-Vincent de Cicé. In dit gezinsmilieu werd de kleine Adélaïde groot gebracht. Maar reeds in 1755 eindigden voor Augustin de kinderjaren in 'Hôtel de Cicé' en ging hij op tienjarige leeftijd zijn weg naar de militaire school de la Flèche. Elisabeth, in deze jaren thuis nog onmisbaar, zou haar broer Jean-Baptiste naar zijn bisdom vergezellen in 1758 of 1759 op 28-29 jarige leeftijd. Toen bleef Adélaïde als tienjarige alleen achter met haar moeder.

1.1.2 De prille kinderjaren van Adélaïde

Wij onderzoeken eerst de rol van de ouders en daarna de vorming en opvoeding van Adélaïde. Wat de rol van de vader betreft in de opvoeding van Adélaïde valt er weinig te zeggen. Zij kreeg vermoedelijk weinig liefde en aandacht van haar zieke vader⁶². Bovendien was de tijd té kort om veel invloed van hem te kunnen ondergaan. Bij zijn overlijden ging de leiding van de familie, bij ontstentenis van de oudste broer François-Joseph-Marie-Jérôme⁶³, over op Jean-Baptiste, bisschop van Auxerre, die van verre waakte over de familie. Voor de dagelijkse opvoeding van de kinderen was de rol van de vrouwen in het gezinsleven veel belangrijker dan die van de mannen. Adélaïde werd toevertrouwd aan de kleine kring van haar moeder, haar oudere zus Elisabeth en enkele gouvernantes⁶⁴. Zij vond een speelkameraadje in haar broertje Augustin en allicht ook in de kinderen van haar oudste zus Marie-Anne-Angélique. De moeder van Adélaïde zou in haar leven een grote rol spelen, zoals uit haar latere geschriften zal blijken. Over de prille kindertijd is er niet veel bekend, behalve dat de jezuïet, pater de Kersaintgily⁶⁵, mogelijk de geestelijk begeleider van haar moeder, deze bij haar zwangerschap, die blijkbaar ongewenst was, bemoedigde⁶⁶. Of Adélaïde op deze prille leeftijd veel moederliefde heeft ondervonden valt te betwijfelen. Volgens sommige auteurs probeerden ouders zich in deze periode van de geschiedenis vrij te maken van de zorg voor hun kinderen door ze als baby over te laten aan een min⁶⁷, door ze later voor hun vorming te laten opvoeden door een gouvernante of een huisleraar, en door ze naar het college te sturen zodra ze daar rijp voor waren.

En die leeftijd kon al heel jong zijn zoals bleek uit het feit dat de tienjarige Augustin al in 1755 naar de militaire school trok. Ging het hier om een tekort aan liefde ofwel om maatschappelijke conventies, waaraan iedereen toen onderworpen was⁶⁸? Gezien de gebruiken in de adellijke families toentertijd en gezien de vele zorgen van de moeder van Adélaïde voor haar zieke man en haar eigen zwakke gezondheid, is het zeer waarschijnlijk dat Adélaïde werd gevoed door een min zoals Carron beweerde⁶⁹.

De zeldzame gegevens, die wij hebben uit de kindertijd van Adélaïde, moeten tegen de achtergrond van een tijd, waarin de opvoeding streng was en adellijke kinderen gericht werden op het maken van carrière in kerk en maatschappij⁷⁰. Bovendien heerste er volgens Carron ook nog een klimaat van rouw in het gezin door het overlijden van de vader en verliepen de eerste kinderjaren van Adélaïde in tranen.

Over de opleiding van Adélaïde weten wij zo goed als niets. Voor kinderen uit de lagere standen tussen de zeven en de twaalf jaar oud, bestonden 'les petites écoles'⁷¹. Na die leeftijd moesten de kinderen werken⁷². Uit de geschriften kan men nergens opmaken dat Adélaïde naar een kostschool werd gestuurd⁷³. Dit was wel het geval met haar oudere zus Elisabeth. Op twaalfjarige leeftijd ging deze naar een internaat voor meisjes van grote verarmde adellijke families, het 'Maison Royale de St. Louis', door Madame de Maintenon gesticht en op haar aanvraag op het domein van St. Cyr bij Versailles opgericht door Lodewijk XIV in 1684. Dit instituut stond onder leiding van Mme de Maintenon en van religieuzen (Mme de Brinon en Mme de St. Pierre)⁷⁴. Daar kreeg Elisabeth een voor die tijd meer dan behoorlijke opvoeding maar zij werd op negentienjarige leeftijd naar huis teruggeroepen om haar moeder bij te staan na het overlijden van vader. Zij en haar moeder, samen met de gouvernantes, hebben zeker de opvoeding van Adélaïde behartigd en bepaald. Allicht heeft Adélaïde meegenoten van de kennis en vorming van haar oudere zus. Uit haar latere geschriften blijkt immers dat zij de nodige kennis en vaardigheden had opgedaan: zoals zeer keurig schrijven, goede omgangsvormen kennen en toepassen, goed kunnen omgaan met bezit, raad kunnen geven, voor zichzelf kunnen

opkomen en nog veel meer vaardigheden, die zij tijdens haar verder leven zou ontwikkelen. De opleiding van Elisabeth en haar taak in de opvoeding van Adélaïde zou hiervoor mee garant kunnen staan tot haar tiende levensjaar. Op deze leeftijd deed zij volgens Carron haar eerste H. Communie bij de 'Dames de la Visitation' te Rennes. Rayez veronderstelt dat deze gebeurtenis heeft plaats gehad in het tweede monasterium van de Visitatie te Rennes 'Le Colombier'⁷⁵. Of Adélaïde hier als kostschoolmeisje de voorbereiding op de eerste H. Communie volgde of niet, of zij ooit langere tijd in de kloosterschool had verbleven, is niet bekend. Dit lijkt mij onwaarschijnlijk aangezien Adélaïde vanuit haar familie bestemd was om bij haar moeder te blijven, die zonder haar alleen zou zijn.

I.1.3 Spiritualiteit in de kinderjaren van Adélaïde

Uit de weinige gegevens, die wij bezitten, blijkt dat Adélaïde leefde in een tijd, waarin kinderen vroeg volwassen handelden en plichtsgetrouw leerden zijn: op vijf en halfjarige leeftijd kon zij een handtekening zetten op de doopakte van een nichtje. Dat betekende dat zij thuis had leren schrijven. En alhoewel vijf jaar behoorlijk vroeg is, was dit zeker geen unicum van een voor die tijd goede opvoeding. Verder tonen de overige gegevens in de biografie van Carron ons een voorbeeldig kind⁷⁶, dat ons enkele bekende feitjes uit haar kinderjaren nalaat betreffende het lijden en de houding tegenover de armen:

‘Op zesjarige leeftijd was Adélaïde ziek, zij leed aan kinderpokken. Zij deelde de kamer met een jong familielid, lijdend aan dezelfde ziekte. Dit kind slaakte luide kreten van pijn. Daarop reageerde de kleine Adélaïde met de woorden: “Ah, laten wij niet klagen, je moet alles lijden voor de goede God”⁷⁷.’

Bij de zesjarige is er al sprake van de moed om te dragen en te verdragen. Het jonge kind Adélaïde leerde blijkbaar 'offertjes' te brengen: men kloeg niet, niet omdat men een bravourestukje wilde opvoeren, maar omdat men iets wilde offeren aan de goede God. Vermoedelijk was deze houding haar geleerd en voorgeleefd door andere gezinsleden en door haar vrome moeder. Typerend echter was dat een jong kind van zes jaar dit overnam, het zelf ook deed

en het als een wijs kindvrouwtje op het geschikte moment wist voor te houden aan een ander kind, in casu allicht haar nichtje. Liefde tot God, moed om te verdragen en dit aan anderen te leren, hoorde al vroeg bij het leven van Adélaïde.

‘Toen zij hooguit tien jaar oud was, kreeg zij de volgende be-
risping van één van haar gouvernantes bij het maken van haar
toilet: “U houdt onvoldoende van de Heer, want u bent te veel
het slachtoffer van uw smaak, u zoekt te veel de gemakken van
het leven”. Het kind reageerde: onmiddellijk prikte zij met een
speld in haar arm en liet er bloed uitvloeien om zichzelf te be-
straffen en om voor zichzelf te bewijzen dat zij in staat was tot
offeren en verdragen van pijn.’

Als tienjarige was bij dit jonge kind gemakzucht en lafheid uit den
boze en bovendien kwam zij op voor zichzelf! Zij legde zich niet
braaf neer bij het oordeel van haar gouvernante, sprak haar ook niet
tegen, maar reageerde met zelfbestrafing om zich te bewijzen of
beter om te bewijzen dat ze wél van de goede God hield.

‘De liefdevolle gerichtheid op de armen blijkt duidelijk uit haar
uitspraak als jong kind: “Laten wij Jezus Christus liefhebben
en de arme”, én uit haar consequente daden: het weggeven van
eigen kleren, zelfs van haar matras om op een paljas te slapen,
en zelf kind zijnde (twaalf jaar) met spaarcenten voor zes kleine
meisjes een opleiding als leermeisje betalen.’

Wij constateren dat in het leven van Adélaïde en in ‘Hôtel de Cicé’
de goede God en de Heer een rol speelden. Aan Hem moest men
zich onderwerpen en offers brengen om Hem zijn liefde te bewijzen.
Daarbij mocht men niet terugschrikken voor moeite en pijn. Men
leerde dus het leven met zijn moeilijkheden te plaatsen binnen de re-
latie tot God en deze relatie werd verbonden met morele houdingen
of deugden. Het ziet er naar uit dat hier elementen van een spirituali-
teit aanwezig zijn, die Adélaïde zich van kindsbeen af eigen maakte
onder invloed van de vroomheid van haar omgeving, en die later
haar eigen spiritualiteit mee zullen bepalen. In ieder geval blijkt dat
haar van kindsbeen af geleerd is wat offerzin en moed betekenen.

Een familietrek, weergegeven in de leuze : ‘Au plus vaillant le prix’ (‘aan de dapperste de prijs’)? Inderdaad, maar dan in het kader van de liefde tot God in het persoonlijk leven. En daarbij ging het om twee houdingen: van de ene kant passiviteit (dulden en verdragen), van de andere kant activiteit (reageren zonder angst voor pijn).

De hulpverlening van dit kind op zulke jonge leeftijd - armen leren kennen en bezoeken en met hen delen - was niet mogelijk zonder hulp en instemming van haar milieu, zonder medeweten en medewerking van haar moeder en omgeving⁷⁸. De rector van St. Aubin, abbé Mongodin, bedelde bij de rijken van zijn parochie – wellicht dus ook bij de familie van Adélaïde – en zocht onder hen beschermers voor de armen. Toen het kind Adélaïde jonge kinderen hielp om een opleiding als leerjongen of -meisje te betalen, kon dat gewoon via de parochie en abbé Mongodin gaan, die zelf toezicht hield op leerjongens en meisjes. Bovendien zou Adélaïde later onder leiding van abbé Boursoul ook zijn liefdadigheidswerken steunen. Hierbij stelt zich de vraag of in het leven van Adélaïde de vader als leidinggevend persoon niet werd vervangen door de parochiepriester en de geestelijk begeleider, maar daarvan vinden wij in het leven van Adélaïde pas duidelijke tekenen vanaf de leeftijd van zestien, zeventien jaar.

De aansporing “Laten wij Jezus Christus liefhebben en de armen !” toont aan dat er een band was tussen Jezus Christus en de armen. Door overtuigde Rooms-katholieke gelovigen werd zeer veel inspanning gedaan om er te Rennes iets aan te doen. De sociale noden hadden een duidelijk religieuze dimensie. Zowel voor de priesters als de katholieke leken golden christelijke motieven bij de beoefening van de naastenliefde (men zag in de arme de lijdende Christus - NP), terwijl van de kant van de filantropen de zorg voor meer welzijn gestalte kreeg vanuit de rede en de Verlichting. Adélaïde wilde dus in woord én daad armen helpen en liefhebben én zo de Christus.

Uit deze enkele anekdotes blijkt dat Adélaïde heel wat overgenomen had van de spiritualiteit, die in haar familiaal milieu en in haar omgeving werd beleefd. Aan de jonge adellijke meisjes werd trouwens voorgehouden wat de plichten waren van een ‘dame de paroisse’.

Madame de Maintenon hield haar leerlingen voor wat een vrome dame moest doen: 'Er zijn vrome parochiedames, die zorg dragen voor de zieken, die hun bouillon of andere verlichtingen brengen of laten brengen; er zijn er andere, die hun het overschot van hun tafel bezorgen, opdat niets verloren zou gaan...'⁷⁹. Wat Adélaïde deed, hoorde dus bij wat in haar milieu gebruikelijk was of beter wat als ideaal werd voorgehouden. Bovendien speelden de kinderjaren van Adélaïde zich af in een familiaal milieu dat hoofdzakelijk bestond uit vrouwen. De vraag stelt zich of de eerste signalen van spiritualiteit in het leven van Adélaïde getekend zijn door het vrouwelijk milieu, waarin zij is groot gebracht.

Uit dit gering aantal bekende feiten uit de kindertijd van Adélaïde besluiten dat zij een uitzonderlijk heilig en voorbeeldig kind zou zijn, is zeker niet mogelijk. Ook valt hier niet uit af te leiden dat dit kind voorbestemd was om haar leven in te zetten voor de armen en om als religieuze door het leven te gaan. Wel is het een aanuiding voor wat er op deze jonge leeftijd leefde in haar hart en in de omgeving, die haar steunde. Wat er tenslotte uit een kind groeit hangt ook af van heel veel omstandigheden en deze zullen in het leven van Adélaïde een merkwaardig verloop kennen. Wij kunnen besluiten dat in dit jonge leven de relatie met God belangrijk was, dat deze relatie samenging met morele grondhoudingen als offerzin en zorg voor de anderen, vooral voor de armen, omdat men in hen de lijdende Christus herkende. Adélaïde deelde in de betrokkenheid van haar familie en de parochiële geestelijkheid (abbé Mongodin, later abbé Boursoul) op de armen te Rennes. Als intelligent en vroom kind van haar stand, beleefde zij het geloof in een 'goede God', voor wie het de moeite waard was iets te verdragen en zich in te zetten.